

Piotr Rembowski <https://orcid.org/0009-0000-4726-6269>
Uniwersytet Łódzki
e-mail: piotr.rembowski@edu.uni.lodz.pl

Wojna w feministycznym obrazie stosunków międzynarodowych. Casus migracji kobiet, dzieci i osób starszych z Ukrainy do Polski w wyniku napaści Rosji na Ukrainę w 2022 roku¹

Women's rights and war in the feminist image of international relations. The case of migration of women, children and elderly people from Ukraine to Poland as a result of the Russian assault on Ukraine in 2022

https://doi.org/10.25312/2391-5145.198/2024_04pre

Czasem brak jednej osoby sprawia, że świat zdaje się wyludniony.

Alphonse de Lamartine²

¹ Artykuł powstał w ramach projektu „Polityki władz samorządowych województw łódzkiego i śląskiego wobec imigracji”, który finansowany jest przez Narodowe Centrum Nauki na lata 2021–2024 (nr UMO-2020/39/D/HS5/03186). Więcej informacji o projekcie: <https://www.csm.uni.lodz.pl/projekty>.

² A. de Lamartine – francuski polityk, pacyfista, twórca francuskiego romantyzmu. Cyt. za: *Quotes about Immigrants and Refugees*, b.r., <https://www.globalrefugee.org/quotes-immigrants-refugees/> [dostęp: 1.10.2024].

Streszczenie

Artykuł poddaje analizie zmianę zachodzącą na przestrzeni lat w postrzeganiu zjawiska wojny w stosunkach międzynarodowych. W szczególności skupia się na teorii feministycznej w nauce o stosunkach międzynarodowych. Jako przykład została omówiona migracja kobiet, dzieci oraz osób starszych z Ukrainy do Polski po wybuchu wojny rosyjsko-ukraińskiej w 2022 roku. W artykule postawiono dwie tezy: teoria feministyczna reinterpretuje stosunki międzynarodowe i postrzeganie wojny oraz wojna to nie tylko konflikt dwóch państw, lecz także tragedia ludzka. Tezy te potwierdzono na podstawie teoretycznych rozważań autora na temat zjawiska wojny oraz analizy tekstów źródłowych dotyczących migrantów ukraińskich w Polsce.

Słowa kluczowe: wojna, feminizm, gender, stosunki międzynarodowe, Ukraina, Rosja, migracja, prawa człowieka

Abstract

This article analyzes the change in the perception of the phenomenon of war in international relations over the years. In particular, it focuses on feminist theory of international relations. As an example, the migration of women, children, and the elderly from Ukraine to Poland after the outbreak of the Russian-Ukrainian war in 2022 is discussed. The article puts forward two theses: feminist theory reinterprets international relations and the perception of war, and war is not only a conflict between two states, but also a human tragedy. These theses are confirmed based on the author's theoretical considerations regarding the phenomenon of war and the analysis of source texts on Ukrainian migrants in Poland.

Keywords: war, feminism, gender, international relations, Ukraine, Russia, migration

Wstęp

Wojna, która rozpoczęła się od napaści Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku, jest bez wątpienia jednym z najbardziej przełomowych momentów w historii współczesnego świata oraz współczesnych stosunków międzynarodowych. Zapoczątkowanie przez prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina pełnoskalowego konfliktu w Ukrainie sprawiło, że do Europy po 70 latach pokoju powróciła regularna wojna³. Wydarzenie to zakwestionowało stosunki wypracowane do tej pory pomiędzy Zachodem a Wschodem oraz dało początek nowej zimnej wojnie⁴. Znamienne było też przemówienie wygłoszone rankiem 24 lutego przez Putina, w którym obwinił Stany Zjednoczone o kampanie wojskowe w byłej Jugosławii i Iraku oraz o ekspansję NATO na wschód (chodzi o próby włączenia Ukrainy do NATO i wynikające z tego zagrożenia dla Rosji), stwierdził też,

---

³ C. Burdeau, *Ukraine conflict exposes dangers of a new Cold War*, 2022, <https://www.courthousenews.com/ukraine-conflict-exposes-dangers-of-a-new-cold-war/> [dostęp: 1.10.2024].

⁴ Tamże.

że są one „imperium kłamstw”⁵. W odpowiedzi przewodnicząca Komisji Europejskiej Ursula von der Leyen powiedziała, że „Cel Rosji to [...] stabilność Europy i całego pokoju międzynarodowego”⁶.

Wydarzenie to stało się przyczyną tragedii milionów ludzi z Ukrainy, ale wpłynęło także na postrzeganie bezpieczeństwa w Polsce na całym Starym Kontynencie. Przede wszystkim atak Rosji jest miażdżącym pogardzeniem praw człowieka. Siły rosyjskie dopuściły się wielu naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego, jak również zbrodni wojennych, takich jak masowe bombardowania obszarów cywilnych (domów, placówek opieki zdrowotnej, placówek edukacyjnych), tortury, zbiorowe egzekucje czy przemoc seksualna na okupowanych terytoriach ukraińskich⁷. Wiele osób musiało opuścić swoje domy w związku z konfliktem i szukać schronienia poza ojczyzną, między innymi w Polsce.

Podstawowym celem artykułu jest analiza, jak wojna w Ukrainie wpłynęła na życie zwykłych ludzi, zwłaszcza kobiet, dzieci i osób starszych. Tekst ukazuje, że zjawisko wojny jest nie tylko konfliktem pomiędzy państwami, ale także tragedią ludzką. Stawiane są przy tym dwie hipotezy: 1) stosunki międzynarodowe w ujęciu teorii feministycznej są reinterpretowane na nowo i jest im dodana „ludzka twarz”; 2) migracje kobiet, dzieci i osób starszych z Ukrainy do Polski w wyniku konfliktu rosyjsko-ukraińskiego po 2022 roku są przykładem tego, że wojna to nie tylko konflikt dwóch państw i walczących po ich stronach sił zbrojnych, lecz także tragedia zwykłych ludzi. Aby zweryfikować te hipotezy, przeanalizowano statystyki dotyczące uchodźców, którzy od momentu rozpoczęcia wojny opuścili Ukrainę i wyjechali do Polski. Wyniki tych analiz są zestawione z teoretycznymi rozważaniami autora na temat tego, jak stosunki międzynarodowe były postrzegane na przestrzeni dekad oraz jak są postrzegane obecnie przez paradygmat feministyczny.

W pierwszej części artykułu autor przybliży cechę stosunków międzynarodowych, jaką jest interdyscyplinarność. Analizuje, jak ewoluowało postrzeganie tych stosunków na przestrzeni lat w zależności od zastosowanej teorii (od realizmu do feminizmu). W drugiej części autor wyjaśnia, w jaki sposób wojna może być reinterpretowana przy pomocy feministycznej teorii stosunków międzynarodowych oraz jak to wpływa na prawa człowieka, w tym prawa kobiet. W trzeciej części został podjęty casus migracji kobiet, dzieci i osób starszych z Ukrainy do Polski w wyniku konfliktu rosyjsko-ukraińskiego po 2022 roku. Analiza ta posłuży zobrazowaniu, jak wojna wpływa na życie ludzi. Wiedzy na ten temat dostarczają także między innymi: raport *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość* autorstwa Piotra Długosza, Liudmyły Kryvachuk oraz Dominiki Izdebskiej-Długosz z 2022 roku, raport Amnesty International o życiu osób starszych w Ukrainie z 2024 roku, doniesienia medialne o sytuacji kobiet, dzieci i osób starszych w Polsce. Czwartą część stanowi podsumowanie i sprawdzenie prawdziwości postawionych hipotez.

⁵ C. Burdeau, *Russia attacks Ukraine, bringing war back to Europe*, 2022, <https://www.courthousenews.com/russia-attacks-ukraine-bringing-war-back-to-europe/> [dostęp: 1.10.2024].

⁶ Tamże.

⁷ *Russia-Ukraine War*, Human Rights Watch, b.r., <https://www.hrw.org/tag/russia-ukraine-war> [dostęp: 1.10.2024].

Interdyscyplinarność stosunków międzynarodowych

Stosunki międzynarodowe w najprostszej definicji są po prostu kontaktami między państwami. O takim stanie rzeczy możemy mówić dopiero od pokoju westfalskiego w 1648 roku, który był końcem wojny trzydziestoletniej. Jako „punkt zwrotny” w historii powstało wtedy także pojęcie scentralizowanego państwa. W stosunkach międzynarodowych wyodrębnia się trzy etapy kształtowania: 1) etap przedwestfalski – okres do 1648 roku, kiedy zwracano uwagę na stosunki między autonomicznymi wspólnotami społecznymi, na przykład państwami-miastami znajdującymi się w starożytnej Grecji; 2) etap westfalski – kiedy powstawały scentralizowane państwa narodowe; 3) etap późnowestfalski – kiedy stosunki międzynarodowe są warunkowane zmianami środowiska, jakie niesie ze sobą na przykład proces globalizacji. Istota stosunków międzynarodowych przesunęła się zatem w stronę uznania też niepaństwowych aktorów. Są to więc stosunki między państwowymi i niepaństwowymi podmiotami w środowisku zewnętrznym⁸.

W środowisku naukowym stosunki międzynarodowe zostały uznane za osobną dyscyplinę naukową po pierwszej wojnie światowej. Od tego czasu mamy do czynienia także z czterema wielkimi debatami na ich temat, w których ścierały się odrębne nurty teoretyczno-metodologiczne. Pierwsza wielka debata odbyła się pomiędzy liberalizmem utopijnym a realizmem (tutaj triumf odniósł realizm i stał się wiodącym nurtem podczas zimnej wojny). Druga debata dotyczyła metody badań, czyli tego, jak analizować stosunki międzynarodowe, rozważano podejścia tradycyjne w opozycji do behawioryzmu (behawioryzm w odróżnieniu od podejścia tradycyjnego nie skupia się na moralności czy etyce, tylko na metodach ilościowych w badaniu stosunków międzynarodowych, interpretowaniu suchych faktów). Przedmiotem trzeciej debaty był neorealizm i neoliberalizm wobec neomarksizmu (neomarksizm zwracał uwagę na grupy uprzywilejowane i nieuprzywilejowane oraz nierówności społeczne). Czwarta dyskusja odbyła się zaś między tradycyjnymi podejściami do stosunków międzynarodowych a postpozytywistycznymi podejściami alternatywnymi (takimi jak konstruktywizm czy feminizm)⁹.

Niektórzy badacze stoją na stanowisku, że stosunki międzynarodowe nie są osobną dyscypliną naukową, lecz raczej subdyscypliną nauk o polityce. Wydzielenie stosunków międzynarodowych z nauk o polityce może nie być jednak w żaden sposób pomocne dla badaczy tych zjawisk¹⁰. Aby zobrazować zmianę w myśleniu o relacjach poszczególnych podmiotów w stosunkach międzynarodowych, należy przeanalizować trzy najważniejsze nurty: realizm, liberalizm oraz konstruktywizm. Różnice te prezentuje tabela 1.

⁸ E. Cziomer (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe. Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2014, s. 11–15.

⁹ R. Jackson, G. Sorensen, *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych. Teorie i kierunki badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001, s. 56–57.

¹⁰ J. Menkes, *Jedność nauk versus wielość nauk*, [w:] A. Gałganek, E. Haliżak, M. Pietraś (red.), *Wielo- i interdyscyplinarność nauki o stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo Rambler, Warszawa 2013, s. 211–212.

Tabela 1. Zestawienie głównych teorii stosunków międzynarodowych

Paradygmat	Stosunki międzynarodowe	Wojna i siła militarna	Czas
Realizm	Przestrzeń rywalizacji i walki państw w anarchicznym środowisku. Państwo jako najważniejszy uczestnik systemu międzynarodowego. Wartości są nieważne, często marginalne. Jest jeden nadrzędny cel dla całego państwa.	Państwo polega głównie na sobie oraz na swoim potencjale militarnym. Ważna jest maksymalizacja swojej zdolności militarnej.	Najstarsze podejście teoretyczne w stosunkach międzynarodowych. Realizm rozwijał się także po drugiej wojnie światowej.
Liberalizm	Utopizm postrzegania stosunków międzynarodowych. Ważne są preferencje państwowe reprezentowane przez określone grupy. Ważne są wartości, jakie dane państwo wyznaje.	Wojna jest nie do pogodzenia z liberalnym podejściem w stosunkach międzynarodowych – jest pogwałceniem prawa międzynarodowego i harmonijnej koegzystencji państw.	Rozwój po pierwszej wojnie światowej – w szczególności po podpisaniu traktatu wersalskiego w 1919 roku.
Konstruktywizm	Stosunki międzynarodowe są kształtowane przez wzorce i znaczenia nadawane przez poszczególnych ludzi lub grupy ludzi. Nie ma jednej obiektywnej prawdy, a wszystko jest relatywne. Rzeczywistość jest konstruktem wynikającym ze świadomości danego społeczeństwa.	Wojna i siła to elementy stosunków międzynarodowych powiązane ściśle z wiedzą, ideami czy poglądami danej społeczności.	Rok 1992 jako data powstania konstruktywizmu (próba zrozumienia rozpadu ZSRR).

Źródło: opracowanie własne na podstawie R. Zięba, S. Bieleń, J. Zajac (red.), *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych. Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2015.

Analizując zestawienie przedstawione w tabeli 1, można zaobserwować pewne symptomatyczne tendencje:

1. Postrzeganie stosunków międzynarodowych ewoluowało od formy bardzo zamkniętej do otwartej; chodzi o to, kto wpływał na ich kształt. Realizm wskazywał, że państwa narodowe są jedynymi aktorami na arenie międzynarodowej, inaczej niż w konstruktywizmie pomijano w realizmie znaczenie jednostek i społeczeństwa.

2. Konstruktywizm zaczął kwestionować wcześniejsze zasady realistyczne mówiące o tym, że państwo ma jeden, niezmienny cel. W konstruktywizmie cel, jaki ma osiągnąć państwo, zależy od danej grupy, czyli ludzi. Konstruktywizm zaczął większą wagę przykładać do czynnika ludzkiego w stosunkach międzynarodowych.

3. Realizm jako sposób przetrwania państwa na arenie międzynarodowej odwoływał się do jedynego środka, czyli wojny. Ważna była zatem pełna maksymalizacja swojej zdolności militarnej. Zjawisko wojny natomiast było nie do pogodzenia z liberalnym postrzeganiem stosunków międzynarodowych. Z kolei konstruktywizm opowiada się za tym, że wojna to element służący danej grupie społecznej i jej interesom.

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku w debacie nad stosunkami międzynarodowymi doszedł do głosu nurt dekonstruktywistyczny. Nurt ten jest tworzony przez cząstkowe podejścia, między innymi konstruktywizm czy feminizm (*gender study*). Podejścia te relatywizowały wszystkie dotychczasowe paradygmaty¹¹.

Feminizm, migracje, wojna, prawa człowieka

Feminizm często jest kojarzony wyłącznie jako termin odnoszący się do szerokiego ruchu kobiet, w ramach którego nakładają się na siebie płaszczyzny o charakterze politycznym, społecznym, kulturowym i intelektualnym. Łączy się z tym przekonanie, że kobiety były i są nadal przedmiotem dyskryminacji ze strony mężczyzn. Idealnym zobrazowaniem tej definicji są słowa wypowiedziane przez Catharine A. MacKinnon – amerykańską radykalną feministkę i prawniczkę: „Feminizm wyróżnia pogląd, że różnica płci jest problemem; to, co istnieje teraz, nie jest równością między płciami”¹². Feminizm nie odnosi się tylko do relacji jednostek (kobieta–mężczyzna), lecz także do struktur makro – państwa, narody. Feminizm również tłumaczy zasady funkcjonowania stosunków międzynarodowych.

Feministyczna teoria stosunków międzynarodowych rozwijała się po zakończeniu zimnej wojny. Zaczęto wówczas kwestionować dotychczasowe badania nad polityką i relacjami państw oraz stawiać w centrum zainteresowań pojęcie *gender*, czyli płci kulturowej. Podobnie jak nurt konstruktywistyczny w feministycznym podejściu zaczęto zwracać uwagę na ludzki czynnik w stosunkach międzynarodowych. Podkreślano, że wydarzenia na świecie, a zwłaszcza w polityce światowej, nie powinny być analizowane jedynie przez pryzmat abstrakcyjnych pojęć, takich jak państwo, system, obrona militarna czy nuklearne odstraszenie. Kolejne świeże spojrzenie w kwestii relacji międzynarodowych zasugerowała feministka Cynthia Enloe, wskazując, iż „to, co jest osobiste i polityczne, jest także międzynarodowe”. Enloe stawia też tezę, że kobiety zawsze były częścią stosunków międzynarodowych, między innymi były częścią całego procesu militaryzacji. Od zawsze były „rezerwową armią w przemyśle, transnarodowymi aktywistkami pokojowymi, żołnierzami, jak również matkami żołnierzy, a także rewolucjonistkami w walce o wyzwolenie narodowe i w wojnach domowych”¹³. Również nauka feministyczna zwraca uwagę na to, jak bardzo wojna jest „zgenderyzowana”. Wcześniej wojnę interpretowano w kontekście

¹¹ T. Łoś-Nowak, *Nurty i paradygmaty w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] tejsze (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 51.

¹² K. Dziubka, B. Szlachta, L.M. Nijakowski, *Idee i ideologie we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 76.

¹³ J. True, *Feminizm*, [w:] S. Burchill, R. Devetak, A. Linklater, M. Paterson, Ch. Reus-Smit, J. True (red.), *Teorie stosunków międzynarodowych*, Książka i Wiedza, Warszawa 2006, s. 297, 301, 315.

mężczyzn idących bronić swojego domu (utożsamianego jednocześnie z przestrzenią macierzyńską). Kobiety w tym czasie, wraz z dziećmi, jako cywile były ofiarami przemocy, gwałtów, znęcania się czy morderstw. Coraz bardziej nasilająca się militaryzacja oraz prześladowania podczas wojny skutkują także pogłębiającym się uchodźstwem kobiet i dzieci poza granice państw¹⁴.

Wojna w stosunkach międzynarodowych jest czasem, kiedy zrywane są pokojowe stosunki między państwami i następuje przejście na stosunki wojenne. Należy nadmienić, że nie jest to jednoznaczne z prowadzeniem działań wojennych. Erhard Cziomer opisał wojnę jako „gwałtowny konflikt masowy, w którym dwie strony (w tym przynajmniej jedna przy użyciu regularnych sił zbrojnych) są zorganizowane według jakiegoś schematu/porządku i prowadzą planowe/celowe działania zbrojne, kierowane przez centrum dowodzenia”¹⁵. Wojna jest także jednym z elementów analizowanych w ujęciu międzynarodowych stosunków wojskowych czy militarnych. W tym rozumieniu analizuje się współpracę międzypaństwową na polu militarnym¹⁶.

Podczas wojny niewątpliwie łamane są prawa człowieka. Są one prawami przysługującymi każdemu człowiekowi bez względu na jakiegokolwiek przepisy prawne w danym państwie¹⁷. Tym samym jest łamane także prawo międzynarodowe, które jest zespołem norm regulujących wzajemne stosunki między podmiotami systemu prawa. *Ius in bello* (prawo wojenne, prawo konfliktów zbrojnych czy też międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych), opierając się na najważniejszych umowach międzynarodowych, na przykład Konwencji genewskiej o polepszeniu losu rannych żołnierzy w armiach w polu będących z 1864 roku, czterech konwencjach genewskich z 1949 roku, między innymi o polepszeniu losów rannych i chorych, także zakłada poszanowanie praw człowieka oraz ich przestrzeganie. Zasada poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności jest również jednym z elementów wchodzących w skład ogólnych zasad prawa międzynarodowego¹⁸.

Casus migracji kobiet, dzieci i starszych z Ukrainy do Polski w wyniku napaści Rosji na Ukrainę po 2022 roku

Wojna w Ukrainie jest jednym z największych kryzysów humanitarnych w historii współczesnej Europy. Jej początki sięgają 2014 roku, gdy kontrolę nad częścią wschodnich terenów Ukrainy, między innymi Donbasu, przejęli kontrolowani przez Rosję separatyści (choć władze w Moskwie oficjalnie odcinają się od odpowiedzialności za zainicjowanie tego konfliktu). Odtąd działania te określane są mianem *proxy war* – wojny zastępczej

¹⁴ Tamże, s. 316.

¹⁵ E. Cziomer, *Współczesne stosunki międzynarodowe...*, dz. cyt., s. 17.

¹⁶ Tamże, s. 26.

¹⁷ D. Robertson, *Prawa człowieka*, [w:] tegoż, *Słownik polityki*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2009, s. 343.

¹⁸ J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2019, s. 1, 70, 687–691.

prowadzonej przez Rosję¹⁹. Po *de facto* eskalacji konfliktu w 2022 roku wiele cywilów opuszczało swoje miejsca zamieszkania, które zaatakowali Rosjanie – przykładem było opuszczanie Charkowa 24 lutego przez mieszkańców²⁰. Jak donosiło BBC: „ONZ twierdzi, że ponad pół miliona ludzi opuściło swoje domy, aby uciec przed wojną na Ukrainie, podczas gdy w całym kraju trwają ciężkie walki”²¹.

Wedle szacunków instytucji europejskich i organizacji humanitarnych jedna trzecia Ukraińców została zmuszona do opuszczenia swoich domów, tym samym do relokacji w ramach samego kraju (głównie w kierunku potencjalnie mniej zagrożonych atakami Rosjan obszarów na zachodzie Ukrainy) lub ucieczki do państw sąsiednich. Według stanu na lipiec 2022 roku nie tylko w państwach Unii Europejskiej, ale także w innych rejonach Europy przebywało ponad 5,6 mln uchodźców z Ukrainy, między innymi w Polsce (1 207 650), w Niemczech (867 000), w Czechach (388 097), w Turcji (145 000) i we Włoszech (141 562). Szacuje się, że blisko 90% z nich stanowiły kobiety i dzieci, które są również bardziej narażone na przemoc i wykorzystywanie, w tym handel ludźmi, przemyt i nielegalną adopcję²². Według portalu Visit UKRAINE.today w lipcu 2023 roku, czyli półtora roku po rozpoczęciu pełnoskalowej wojny przez Rosję, w Polsce mieszkało około 1,2 miliona uchodźców ukraińskich. Inne szacunki pokazują, że w okresie pomiędzy lutym 2022 roku a lipcem 2023 roku do Polski łącznie przyjechało około 12,5 miliona Ukraińców, z czego w międzyczasie około 10,5 miliona opuściło terytorium naszego kraju. Najczęstszymi miejscami ich osiedlenia okazały się największe miasta, takie jak Warszawa, Kraków, Wrocław, Łódź, Poznań czy Gdańsk²³. Polska, a w szczególności pojedyncze jednostki terytorialne, takie jak województwa, powiaty czy gminy, stanęła przed ogromnym wyzwaniem masowej i nagłej imigracji tysięcy Ukraińców. Pierwszymi reakcjami była pomoc ze strony zwykłych obywateli²⁴.

Polska stała się krajem kojarzonym z dobrą i szybką – jak na skalę ucieczek uchodźców – odpowiedzią na wywołany wojną kryzys humanitarny²⁵. W okresie od lutego 2022 roku do kwietnia 2023 roku ponad 90% uchodźców wojennych z Ukrainy w Polsce stanowiły kobiety. Wynikało to między innymi z obowiązku służby wojskowej, jaki jest nakładany na ukraińskich mężczyzn w wieku od 18 do 60 lat, którzy muszą zostać i bronić

¹⁹ F. Bryjka, *Rosyjska wojna zastępcza w Donbasie*, „Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem” 2016, nr 1(6), s. 206, https://anteportas.pl/wp-content/uploads/2018/08/AP.VI_Bryjka.pdf [dostęp: 1.10.2024].

²⁰ *In pictures: Two years of war in Ukraine, People wait in a traffic jam as they leave the city of Kharkiv*, 2024, <https://apple.news/AJaoreMnITZKcSZhrn-swWA> [dostęp: 1.10.2024].

²¹ *Ukraine conflict: Half a million flee as fighting rages*, BBC, 2022, <https://www.bbc.com/news/world-europe-60551688> [dostęp: 1.10.2024].

²² *The EU response to the Ukraine refugee crisis*, 2022, <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20220324STO26151/the-eu-response-to-the-ukraine-refugee-crisis> [dostęp: 1.10.2024].

²³ *Polish women have worsened their attitude towards Ukrainian refugees: what is the reason?*, b.r., https://visitukraine.today/blog/2484/polish-women-have-worsened-their-attitude-towards-ukrainian-refugees-what-is-the-reason#google_vignette [dostęp: 1.10.2024].

²⁴ M. Myśliwiec, M. Madej, K. Tybuchowska-Hartlińska, *Local Government in Poland Facing the Ukrainian Refugees Crisis*, [w:] A. Kasińska-Metryka, K. Pałka-Suchojad (red.), *Russian aggression against Ukraine in 2022. Faces of modern war*, Routledge, Londyn–Nowy Jork 2023.

²⁵ I. Bil, *More than a neighbour in need: Polish and EU support to Ukraine*, [w:] L. Andor, U. Optenhögel (red.), *Europe and the war in Ukraine*, Foundation for European Progressive Studies (FEPS), London Publishing Partnership, 2023, s. 128.

kraju. Ponadto w październiku 2022 roku w Polsce wśród zarejestrowanych uchodźców było około 41% osób nieletnich. Wskazuje się także, iż kobiety, migrując, są narażone na dyskryminację oraz mają utrudniony proces samej migracji nie tylko ze względu na bycie imigrantem, ale też z powodu bycia zmuszoną do migracji (są nieprzygotowane i zmuszone do tego procesu) oraz ze względu na płeć – czyli bycie kobietą²⁶. Należy odwołać się przy tym do dwóch pojęć: feminizacji współczesnej migracji oraz interseksjonalności, na które stawia się w feministycznej teorii stosunków międzynarodowych. Termin *feminizacja migracji* opisuje procesy migracyjne zachodzące na świecie w XX i na początku XXI wieku. On najlepiej charakteryzuje współczesną migrację oraz zwraca uwagę na fakt, że migrująca kobieta często pozostawia swoje dzieci, męża czy starszych rodziców bez opieki²⁷. Natomiast interseksjonalność wskazuje, iż kobiety są narażone na wielokrotną dyskryminację wynikającą z nałożenia się na siebie wielu cech danej osoby, na przykład tego, że jest osobą migrującą, kobietą, obywatelką innej narodowości czy osobą należącą do odmiennej klasy społecznej²⁸.

Według raportu *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość* średnia wieku kobiet przybywających do Polski z dziećmi wynosiła 37 lat. Aż trzy czwarte tych kobiet miało dzieci. Większość z nich posiadała wykształcenie wyższe magisterskie lub inny stopień naukowy. Kobiety te zazwyczaj przybywały bez mężów czy partnerów, którzy musieli zostać między innymi po to, aby wstąpić do ukraińskich wojsk obrony terytorialnej. Rozłąka z partnerem powodowała traumę wojenną, co negatywnie wpływało na zdrowie psychiczne. Posiadanie dziecka także rzutowało na poczucie bezpieczeństwa finansowego w związku z niemożnością podjęcia pracy na pełen etat czy adaptacją do zastanej rzeczywistości, przejawiającą się na przykład kłopotami z wynajęciem mieszkania²⁹. Największymi problemami wśród kobiet z Ukrainy są: brak bliskich, którzy zostali w Ukrainie, brak wystarczających środków finansowych na życie czy bariera językowa. Ponad połowa uchodźczyń – aż 53% – przyjechała do Polski z dziećmi³⁰. Kobiety z Ukrainy są także obiektem nowo powstających fake newsów. Najczęściej odnoszą się one do rzekomej dyskryminacji, której doświadczają polskie kobiety z powodu kobiet z Ukrainy. Te nieprawdziwe doniesienia dotyczą między innymi lepszego traktowania uchodźczyń czy zapewnienia im korzystniejszych warunków w porównaniu z sytuacją Polek. Fake

²⁶ *What are the integration challenges of Ukrainian refugee women?*, 2023, https://www.oecd.org/en/publications/what-are-the-integration-challenges-of-ukrainian-refugee-women_bb17dc64-en.html [dostęp: 1.10.2024].

²⁷ T. Zbyrad, *Współczesne oblicza feminizacji migracji i jej skutki*, „Studia Polonijne”, t. 39, Lublin 2018, s. 315–316.

²⁸ K. Crenshaw, *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color*, „Stanford Law Review” 1991, vol. 43, no. 6, s. 1241–1299.

²⁹ P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, 2022, s. 6, 33, 41, <https://omp.academicon.pl/wa/catalog/view/uchodzcy-ukraina/173/352> [dostęp: 1.10.2024].

³⁰ I. Kacprzak, *Blisko połowa Ukrainek, które uciekły przed wojną do Polski, chce tu zostać*, 2024, <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art39857061-blisko-polowa-ukrainek-ktore-uciekly-przed-wojna-do-polski-chce-tu-zostac> [dostęp: 1.10.2024].

newsy, rozprzestrzeniane przez media społecznościowe, takie jak TikTok, mówią na przykład o rzekomym szybszym przyznawaniu mieszkań komunalnych matkom z Ukrainy³¹.

Kolejną grupą migrantów wojennych są dzieci ukraińskie. Po wybuchu wojny w lutym 2022 roku do Polski przyjeżdżały dzieci z ukraińskich domów dziecka czy dzieci, których opiekunowie prawni z jakichś względów zostali w Ukrainie. Dzieci te w Polsce napotykały wiele problemów, z których największym był proces edukacji w nowym państwie. W czerwcu 2022 roku województwo łódzkie znajdowało się na ósmym miejscu, a śląskie na trzecim miejscu, jeśli chodzi o ogólną liczbę uczniów i uczennic, będących uchodźcami z Ukrainy. Bariera językowa powodowała, że ukraińskie dzieci, adaptując się do nowej rzeczywistości, pobierały lekcje języka polskiego. Musiały borykać się z trudnościami, takimi jak obcy język, obca kultura, a przede wszystkim oddzielenie od rodziny, rodziców i opiekunów³². Wśród nich były też dzieci z niepełnosprawnościami. Było to szokiem dla polskich placówek opiekuńczych, gdyż duże grupy dzieci przybywały z jednego ośrodka. Dzieci doświadczały nie tylko problemów adaptacyjnych, lecz także były narażone na zespół stresu pourazowego (PTSD). Zaczynały one funkcjonowanie w Polsce z towarzyszącą im traumą wojenną, która objawiała się w postaci koszmarów sennych, zaburzeń mowy, kompulsji, zachowań agresywnych, depresji czy prób samobójczych³³.

Z perspektywy teorii feministycznej ciekawy wydaje się również fakt, że prezydent Federacji Rosyjskiej Władimir Putin oraz rzeczniczka praw dziecka w Kancelarii Prezydenta Federacji Rosyjskiej Maria Alekseyevna Lvova-Belova, decyzją Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK) zostali objęci nakazem aresztowania. W dniu 17 marca 2023 roku MTK uznał Putina oraz Lvovą winnymi za „bezprawne wysiedlenie ludności (dzieci) oraz nielegalne przesiedlenie ludności (dzieci) z okupowanych obszarów Ukrainy do Federacji Rosyjskiej (na podstawie art. 8, ust. 2, lit. a, ppkt vii i art. 8, ust. 2, lit. b, ppkt viii Statutu Rzymskiego)”³⁴. Należy pamiętać, że misją MTK jest pociąganie do odpowiedzialności za ludobójstwo, zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości i agresję. Według Szymona Zaręby z Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych jest to „gest”, który wskazuje, że sprawiedliwości nie unikną nawet najwyżsi rangą urzędnicy. Czyny, o jakie jest oskarżany Putin, to między innymi rosyjska praktyka wysyłania do Rosji dzieci ukraińskich bez opieki, potem nadawanie im obywatelstwa rosyjskiego i poddawanie procesowi naturalizacji³⁵.

³¹ *Ukraińki dostają wyższe zasiłki niż polskie matki? Sprawdzamy to, 2024*, https://demagog.org.pl/fake_news/ukrainki-dostaja-wyzsze-zasilki-niz-polskie-matki-sprawdzamy-to/ [dostęp: 1.10.2024].

³² A. Krawczak, *Sytuacja dzieci ukraińskich w Polsce*, [w:] *Dzieci się liczą 2022. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, 2022, s. 357–361, https://fdds.pl/_Resources/Persistent/5/e/8/9/5e8940d252b5fdcad95e8a2d5a2daea07b11e29/Dzieci%20si%C4%99%20licz%C4%85%202022%20-%20Ukraina.pdf [dostęp: 1.10.2024].

³³ A. Krawczak, *Tysiące ukraińskich sierot już trafiło do Polski. I co dalej?*, 2022, <https://oko.press/tysiace-ukrainkich-sierot-juz-trafilo-do-polski-i-co-dalej> [dostęp: 1.10.2024].

³⁴ *Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova*, 2023, <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> [dostęp: 1.10.2024].

³⁵ Sz. Zaręba, *ICC Issues Arrest Warrant for Vladimir Putin*, 2023, <https://pism.pl/publications/icc-issues-arrest-warrant-for-vladimir-putin> [dostęp: 1.10.2024].

Duży odsetek wśród uchodźców wojennych ubiegających się o nadanie numeru PESEL w Polsce stanowiły osoby starsze – 12%³⁶. Amnesty International opublikowała raport *Amnesty International Report 2022/2023: The state of the world's human rights* dotyczący bieżącej sytuacji praw człowieka w Ukrainie, w którym zwraca uwagę na łamanie praw kobiet i osób starszych jako jeden z najważniejszych problemów. Wiele kobiet zgłaszało przestępstwa gwałtu i napaści na tle seksualnym na terenach okupowanych. Śmierć i obrażenia związane z wojną nieproporcjonalnie dotknęły osoby starsze, aż 34% zgonów stanowiły zgony osób powyżej 60. roku życia (trzeba zaznaczyć, że procent ten został podany w odniesieniu do zgonów osób, których wiek był znany). Osoby starsze, szczególnie te z niepełnosprawnością lub problemami zdrowotnymi, często nie mogły uzyskać dostępu do służby zdrowia bądź miały problemy z ewakuowaniem się z obszarów dotkniętych konfliktem³⁷. Z kolei według raportu Amnesty International *Życie w zapomnieniu: Izolacja osób starszych i ograniczony dostęp do mieszkań w związku z inwazją Rosji na Ukrainę* osoby starsze, które zostały zmuszone do pozostania w Ukrainie po 24 lutego 2022 roku, stanowią „nieproporcjonalnie dużą część ofiar cywilnych”³⁸. W większości przypadków jest to wynikiem braku możliwości ucieczki albo głębokiego przywiązania do swojego miejsca zamieszkania. Sytuacja takich osób jest bardzo złożona – na skutek konfliktu zbrojnego mają one utrudniony dostęp do opieki społecznej i medycznej, ponadto cierpią z powodu poczucia izolacji³⁹. Drugą grupą osób starszych są te, którym udało się wyemigrować z Ukrainy, na przykład do Polski. Jednak także ci obywatele Ukrainy spotykają się z trudnościami, związanymi między innymi z problemami mieszkaniowymi czy złą sytuacją finansową. Otrzymując przysługującą im ukraińską emeryturę, często nie są w stanie samodzielnie się utrzymać. Napotykają też takie problemy, jak bariera językowa czy trudności z integracją społeczną⁴⁰.

Według raportu przygotowanego przez International Rescue Committee dotyczącego sytuacji uchodźców z Ukrainy w Polsce w okresie od stycznia do marca 2024 roku grupą uchodźców szczególnie narażoną są osoby starsze. Migracja spowodowana rozpoczęciem wojny jest uważana także za „jedną z najstarszych w historii” ze względu na duży procent osób starszych w ogólnej liczbie migrantów. Raport przywołuje dane ONZ o ponad 70 tysiącach starszych uchodźców (60 lat i więcej) z Ukrainy przebywających w Polsce. Osoby te borykają się z wieloma problemami, takimi jak utrudniony dostęp do służby zdrowia i lekarstw, brak wystarczających środków finansowych i materialnych (chodzi

³⁶ *Ukraine Refugee Pulse report*, 2023, <https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/zarzadzania-procesami-i-strategiczne/articles/Ukraine-Refugee-Pulse-report.html> [dostęp: 1.10.2024].

³⁷ *Amnesty International Report 2022/2023: The state of the world's human rights*, s. 377–381, <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/5670/2023/en/> [dostęp: 1.10.2024].

³⁸ *Raport „Życie w zapomnieniu: Izolacja osób starszych i ograniczony dostęp do mieszkań w związku z inwazją Rosji na Ukrainę”*, Amnesty International, 2024, <https://www.amnesty.org.pl/raport-zyjac-w-zapomnieniu-izolacja-osob-starszych-i-ograniczony-dostep-do-mieszkan-w-zwiazku-z-inwazja-rosji-na-ukrajne/> [dostęp: 1.10.2024].

³⁹ Tamże.

⁴⁰ D. Woroniecka-Krzyżanowska, B. Urbańska, „Każdy ma swoją historię, ale ból jest ten sam”. *Doświadczenia i potrzeby osób starszych z Ukrainy w Polsce*, 2023, s. 14, 28, https://pcpm.org.pl/wp-content/uploads/2023/10/We-all-have-our-own-story-POLISH_final.pdf [dostęp: 1.10.2024].

między innymi o zaspokojenie podstawowych potrzeb, jak posiadanie okularów czy ciśnieniomierza), potrzeba nauki języka polskiego. Język stanowi dodatkową barierę w odniesieniu do korzystania na przykład z usług medycznych czy urzędowych. Osoby starsze także często wracają do Ukrainy, aby skorzystać z usług lekarzy specjalistów, gdyż w Polsce są zbyt długie kolejki lub za wysokie ceny usług medycznych. Dostęp do lekarza jest ważny, ponieważ osoby te, oprócz tego, że są w zaawansowanym wieku, to borykają się często z niepełnosprawnością lub chorobami przewlekłymi⁴¹.

Podsumowanie

Wojna w Ukrainie jest wydarzeniem bezprecedensowym, które kształtuje najnowszą historię świata. Wcześniej, w szczególności w perspektywie realistycznego postrzegania stosunków międzynarodowych, wojnę widziano jako konflikt dwóch państw. Wraz z rozwojem tej dyscypliny naukowej zaczęto dostrzegać więcej elementów, które składają się na relacje na arenie międzynarodowej, oraz to, że wydarzenia w polityce światowej są wielowymiarowe. Dzięki feministycznej teorii stosunków międzynarodowych wojnę interpretuje się na nowo: jak pokazuje przypadek napaści Rosji na Ukrainę, wojna nie jest tylko konfliktem interesów państw narodowych, ale też zdarzeniem głęboko „genderyzowanym”. Nie tylko mężczyźni „płacą wysoką cenę”, będąc żołnierzami, ale także kobiety, które często są obiektem mordów, tortur czy zbrodni seksualnych popełnianych przez wojsko państwa najeżdżającego. Termin *interseksjonalność w stosunkach międzynarodowych* dobrze obrazuje, jak kobiety są dyskryminowane nie tylko ze względu na płeć. Migracja Ukrainek do Polski spowodowana wojną pokazuje, że kobiety są narażone na dyskryminację i niebezpieczeństwo ze względu na płeć, pochodzenie, język, którym się posługują, przynależność do danej klasy społecznej.

Można zatem stwierdzić prawdziwość postawionych we wstępie dwóch hipotez. Stosunki międzynarodowe w ujęciu teorii feministycznej są reinterpretowane na nowo i dodana jest im „ludzka twarz”. Migracje kobiet, dzieci i osób starszych z Ukrainy do Polski w wyniku konfliktu rosyjsko-ukraińskiego po 2022 roku są przykładem tego, że wojna to nie tylko konflikt dwóch państw i walczących po ich stronach sił zbrojnych, lecz także tragedia zwykłych ludzi oraz procesy migracyjne. W tym przypadku wojna w Ukrainie to „niespotykany w historii powojennej Europy exodus ludności”, w którym przeważającą grupą są kobiety, dzieci i osoby starsze. Odznacza się on także bezprecedensową skalą i krótkim czasem, skłaniając badaczy do uznania go za kryzys humanitarny⁴². W Polsce wśród przybyłych z Ukrainy większość stanowią kobiety w wieku produkcyjnym⁴³.

⁴¹ *Monitoring Sytuacji Uchodźców z Ukrainy w Polsce. Raport. Q1 2024 Styczeń – Marzec, 2024*, s. 31–33, <https://www.rescue.org/sites/default/files/2024-06/IRC%20Q1%20PM%20Report%20PL.pdf> [dostęp: 1.10.2024].

⁴² M. Gońda, M. Socha, *Japonia wobec kryzysu humanitarnego w Ukrainie – raport Ośrodka Spraw Azjatyckich UŁ i Centrum Studiów Migracyjnych UŁ*, 2023, s. 11–12, https://wydawnictwo.uni.lodz.pl/wp-content/uploads/2023/07/Socha_Gonda_Japonia-wobec-kryzysu.pdf [dostęp: 1.10.2024].

⁴³ Tamże, s. 15.

Bibliografia

Amnesty International Report 2022/2023: The state of the world's human rights, <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/5670/2023/en/> [dostęp: 1.10.2024].

Barcik J., Srogosz T., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2019.

Bil I., *More than a neighbour in need: Polish and EU support to Ukraine*, [w:] L. Andor, U. Optenhögel (red.), *Europe and the war in Ukraine*, Foundation for European Progressive Studies (FEPS), London Publishing Partnership, 2023.

Bryjka F., *Rosyjska wojna zastępcza w Donbasie*, „Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem” 2016, nr 1(6), s. 201–217, https://anteportas.pl/wp-content/uploads/2018/08/AP.VI_Bryjka.pdf [dostęp: 1.10.2024].

Burdeau C., *Russia attacks Ukraine, bringing war back to Europe*, 2022, <https://www.courthousenews.com/russia-attacks-ukraine-bringing-war-back-to-europe/> [dostęp: 1.10.2024].

Burdeau C., *Ukraine conflict exposes dangers of a new Cold War*, 2022, <https://www.courthousenews.com/ukraine-conflict-exposes-dangers-of-a-new-cold-war/> [dostęp: 1.10.2024].

Crenshaw K., *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color*, „Stanford Law Review” 1991, vol. 43, no. 6, s. 1241–1299.

Cziomer E. (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe. Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2014.

Długosz P., Kryvachuk L., Izdebska-Długosz D., *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, 2022, <https://omp.academicon.pl/wa/catalog/view/uchodzcy-ukraina/173/352> [dostęp: 1.10.2024].

Dziubka K., Szlachta B., Nijakowski L.M., *Idee i ideologie we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Gońda M., Socha M., *Japonia wobec kryzysu humanitarnego w Ukrainie – raport Ośrodka Spraw Azjatyckich UŁ i Centrum Studiów Migracyjnych UŁ*, 2023, https://wydawnictwo.uni.lodz.pl/wp-content/uploads/2023/07/Socha_Gonda_Japonia-wobec-kryzysu.pdf [dostęp: 1.10.2024].

In pictures: Two years of war in Ukraine, People wait in a traffic jam as they leave the city of Kharkiv, 2024, <https://apple.news/AJaoreMnITZKcSZhrn-swWA> [dostęp: 1.10.2024].

Jackson R., Sorensen G., *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych. Teorie i kierunki badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001.

Kacprzak I., *Blisko połowa Ukrainek, które uciekły przed wojną do Polski, chce tu zostać*, 2024, <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art39857061-blisko-polowa-ukrainek-ktore-uciekly-przed-wojna-do-polski-chce-tu-zostac> [dostęp: 1.10.2024].

Krawczak A., *Sytuacja dzieci ukraińskich w Polsce*, [w:] *Dzieci się liczą 2022. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, 2022, <https://fdds.pl/Resources/Persistent/5/e/8/9/5e8940d252b5fdccadd95e8a2d5a2daea07b11e29/Dzieci%20si%C4%99%20licz%C4%85%202022%20-%20Ukraina.pdf> [dostęp: 1.10.2024].

Krawczak A., *Tysiące ukraińskich sierot już trafiło do Polski. I co dalej?*, 2022, <https://oko.press/tysiace-ukrainkich-sierot-juz-trafilo-do-polski-i-co-dalej> [dostęp: 1.10.2024].

Łoś-Nowak T., *Nurty i paradygmaty w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] tejsze (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008.

Menkes J., *Jedność nauk versus wielość nauk*, [w:] A. Gałganek, E. Halizak, M. Pietraś (red.), *Wielo- i interdyscyplinarność nauki o stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo Rambler, Warszawa 2013.

Monitoring Sytuacji Uchodźców z Ukrainy w Polsce. Raport. Q1 2024 Styczeń – Marzec, 2024, <https://www.rescue.org/sites/default/files/2024-06/IRC%20Q1%20PM%20Report%20PL.pdf> [dostęp: 1.10.2024].

Myśliwiec M., Madej M., Tybuchowska-Hartlińska K., *Local Government in Poland Facing the Ukrainian Refugees Crisis*, [w:] A. Kasińska-Metryka, K. Pałka-Suchojad (red.), *Russian aggression against Ukraine in 2022. Faces of modern war*, Routledge, Londyn–Nowy Jork 2023.

Polish women have worsened their attitude towards Ukrainian refugees: what is the reason? (b.r.), https://visitukraine.today/blog/2484/polish-women-have-worsened-their-attitude-towards-ukrainian-refugees-what-is-the-reason#google_vignette [dostęp: 1.10.2024].

Quotes about Immigrants and Refugees, b.r., <https://www.globalrefugee.org/quotes-immigrants-refugees/> [dostęp: 1.10.2024].

Raport „Życie w zapomnieniu: Izolacja osób starszych i ograniczony dostęp do mieszkań w związku z inwazją Rosji na Ukrainę”, Amnesty International, 2024, <https://www.amnesty.org.pl/raport-zyjac-w-zapomnieniu-izolacja-osob-starszych-i-ograniczony-dostep-do-mieszkan-w-zwiazku-z-inwazja-rosji-na-ukraine/> [dostęp: 1.10.2024].

Robertson D., *Prawa człowieka*, [w:] tegoż, *Słownik polityki*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2009.

Russia-Ukraine War, Human Rights Watch, b.r., <https://www.hrw.org/tag/russia-ukraine-war> [dostęp: 1.10.2024].

Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova, 2023, <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> [dostęp: 1.10.2024].

The EU response to the Ukraine refugee crisis, 2022, <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20220324STO26151/the-eu-response-to-the-ukraine-refugee-crisis> [dostęp: 1.10.2024].

True J., *Feminizm*, [w:] S. Burchill, R. Devetak, A. Linklater, M. Paterson, Ch. Reus-Smit, J. True (red.), *Teorie stosunków międzynarodowych*, Książka i Wiedza, Warszawa 2006.

Ukraine conflict: Half a million flee as fighting rages, BBC, 2022, <https://www.bbc.com/news/world-europe-60551688> [dostęp: 1.10.2024].

Ukraine Refugee Pulse report, 2023, <https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/zarzadzania-procesami-i-strategiczne/articles/Ukraine-Refugee-Pulse-report.html> [dostęp: 1.10.2024].

Ukrainki dostają wyższe zasiłki niż polskie matki? Sprawdzamy to, 2024, https://demagog.org.pl/fake_news/ukrainki-dostaja-wyzsze-zasilki-niz-polskie-matki-sprawdzamy-to/ [dostęp: 1.10.2024].

What are the integration challenges of Ukrainian refugee women?, 2023, https://www.oecd.org/en/publications/what-are-the-integration-challenges-of-ukrainian-refugee-women_bb17dc64-en.html [dostęp: 1.10.2024].

Woroniecka-Krzyżanowska D., Urbańska B., „*Każdy ma swoją historię, ale ból jest ten sam*”. *Doświadczenia i potrzeby osób starszych z Ukrainy w Polsce*, 2023, https://pcpm.org.pl/wp-content/uploads/2023/10/We-all-have-our-own-story-POLISH_final.pdf [dostęp: 1.10.2024].

Zaręba Sz., *ICC Issues Arrest Warrant for Vladimir Putin*, 2023, <https://pism.pl/publications/icc-issues-arrest-warrant-for-vladimir-putin> [dostęp: 1.10.2024].

Zbyrad T., *Współczesne oblicza feminizacji migracji i jej skutki*, „*Studia Polonijne*”, t. 39, Lublin 2018, s. 315–316.

Zięba R., Bieleń S., Zając J. (red.), *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych. Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2015.